

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ TEFSİRİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD

Mehmet KAYA*

Öz

Kur'an tefsirinde birbirinden farklı yöntemler kullanılmıştır. Bunlardan biri de şiirle istişhâd yöntemidir. Ayetlerin açıklanmasında hemen her müfessirin başvurduğu bu yöntemin geçmişi sahabe dönemine kadar dayanmaktadır. İlk dönemde ağırlıklı olarak Kur'an'daki garip kelimelerin anlaşılmasında başvurulan bu yöntemin kullanım sahası zamanla genişlemiş, özellikle Arapça tefsirlerde çeşitli vesilelerle şiirle istişhâd yöntemi sık ve yaygın biçimde kullanılır olmuştur. Türkçe tefsirlerde ise, bu yönteme daha az başvurulmakla birlikte, bu konuda en fazla örnek Cumhuriyet dönemi müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinde görülmektedir. Biz bu çalışmada Türk müfessir olarak Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili tefsirindeki şiirle istişhâd yöntemini ve bu yöntemdeki Türk kültürü ve dönemin etkisini incelemeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Şiir, şiirle istişhâd, tefsir, Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili.

Consultation with Poetry in the Tafsir of Hak Dini Kur'an Dili

Abstract

In Qur'an tafsir, different methods had been used. One of them is consultation with poetry. The history of this method which was referred almost by every mufassir in the explanation of the Quranic verses extends until the period of Sahabah. The usage area of this method, which was mainly used to understand the strange words in Qur'an in the first period, has widened in time, and has become to be used widely especially in Arabic tafsirs. Although this method has been less frequently used in Turkish tafsirs, the utmost examples are seen in the "Hak Dini Kur'an Dili (God Religion Qur'an's Language)" tafsir of Elmalılı Hamdi Yazır who was one of the mufassirs of the Republic period. In this study we aim to examine the method of consultation with poetry in Elmalılı Hamdi Yazır's Hak Dini Kur'an Dili tafsir as a Turkish mufassir and the influence of Turkish culture and the period in this method.

Keywords: Poetry, consultation with poetry, tafsir, Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili.

* Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kaya, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, mehmetkaya@aksaray.edu.tr

1. Giriş

İnsanın hislerine tercüman olma ve duygularını aktarmada önemli bir yeri bulunan şiir, birçok alanda kullanılmaktadır. İslami ilimler disiplini içerisinde özellikle tefsir sahasında kendine geniş yer bulan şiir, ayetlerin tefsirinde geçmişten günümüze uygulanan bir yöntemdir. Bu yönüyle Kur'an, şiirin önemli kaynaklarından biri olmasının yanı sıra Kur'an'ın anlaşılmasında da önemli rol oynamaktadır. Tefsirde şiir ile istişhâd gibi filolojik bir harekete daha sahabe döneminde başlanmıştır.¹ İbn Abbas'ın ayetlerin tefsirinde “Şiir Arab'ın dîvânıdır. Kur'ân'dan bir mana bize kapalı geldiğinde Arab'ın divanına müracaat ederiz. Siz de onu öğrenmeye gayret edin.” şeklindeki şiirle istişhâda teşviki² ile ayetleri yorumlarken bu yöntemden istifade etmeleri³ Kur'an yorumunda bu yöntemin kullanılmasına zemin hazırlamıştır.⁴ Sahabe döneminde ilk örneklerine rastladığımız bu uygulama zamanla bir tefsir yöntemi olmuş ve hemen her müfessir tarafından az ya da çok, ayetlerin tefsirinde şiirle istişhâd yöntemini başvurulmuşur.⁵

10 | db

Bir konuda şiirle istişhâd edilebilmesi için şiiri söyleyeninin bilinmesi, şiirin güvenilir bir râvi tarafından rivayet edilmesi, şiirin, istişhâd edilen meseleye delâletinin kesin olması, ittifak edilen bir hususa aykırı olmaması, delil getirildiği konuda zaruret içermemesi gerektiği belirtilmiştir.⁶ Şiirle istişhâdın Araplar nezdinde yaygın kullanılmasından ötürü bu yöntemin çoğunlukla Arapça tefsirlerde kullanıldığı görülmektedir. Türkçe tefsirlerde bu yöntem Arapça tefsirler kadar olmamakla birlikte en fazla Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde başvurulduğu görülmektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kaya, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, mehmetkaya@aksaray.edu.tr

¹ Bk. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (tahk.:) Hişam Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, I, 24; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay. Ankara 2005, s. 214.

² Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-U'yûn -Tefsîru'l-Mâverdî*, (tahk.:) es-Seyyid b. Abdilmaksûr, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut ts. I, 38; Kurtubî, *el-Câmi' I*, 24; Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr, *el-İtkân fi 'Ulumi'l-Kur'an*, Merkezi Dirâsâti'l-Kur'âniyye, ts. s. 847

³ Örnekler için bk. Suyûtî, *el-İtkân*, ss. 849-903.

⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 848.

⁵ Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medarik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 11, Erzurum 1995, s. 327.

⁶ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Harun Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri II./VIII. Asır Çerçevesinde-*, İsam Yay. İstanbul 2010, ss. 120-129.

Osmanlı'nın son dönem, Cumhuriyetin ise ilk dönem müfessirlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İslâmî ilimlerde temayüz etmiş bir âlim olmasının yanı sıra Batı felsefesi ile ilgilenmiş ayrıca hat sanatı ve şiirle de ürünler vermiş sanatkâr bir kişiliktir.⁷ Elmalılı'nın bu çok yönlülüğü eserlerine de yansımış, özellikle tefsir sahası başta olmak üzere İslami ilimlerin birçoğunda adından söz ettirdiği *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde çeşitli amaçlarla sıkça şiirle istişhâd etmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatına kısaca değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

2. Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Şiirle İstişhâd

Şiir aynı zamanda kültürün aktarımı demek olduğundan içinde bir toplumun dini ve sosyal anlayış ve yaşamına dair öğeler de barındırmaktadır. Bu itibarla şiirle istişhâd edilen tefsirlerde bir yanda ayetler yorumlanırken bir yandan da müfessirin yaşamış olduğu kültür hakkında da aktarımlar yapılmaktadır. Arapça tefsirlerde belli şiirlerle istişhâd edildiği görülmekle birlikte Türkçe tefsirlerde bu yoğunluğun değiştiği, müfessirlerin kendi kültürüne ait Türkçe ve Farsça şiirlere de yer verdikleri görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk müfessirlerin tefsirleri ile daha sonra yazılan Türkçe tefsirlerin birçoğunda şiirle istişhâd edilse de bu yöntem Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirindeki kadar yoğun başvurulmamıştır. Tefsir ilmi başta olmak üzere, İslam ilim ve kültür tarihi açısından da kaynak eser hüviyetindeki *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinde Arapça, Türkçe ve Farsça şiirlerden yapılan nakiller, müellifin ilmî ve sanatsal birikiminin yanı sıra, eserin edebî değerini göstermesi bakımından da önemlidir.⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinde çeşitli amaçlarla şiirle istişhâda başvurulmakta, klasik istişhâd geleneğine bağlı olarak tefsirlerde kullanılan çoğu Arapça şiirlerin yanı sıra, Farsça ve Türkçe şiirlerle de istişhâd etmesi onu diğer müfessirlerden ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Elmalılı, tefsirinin hâtimesin-

⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüsrev Subaşı, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri", Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu, 4-6 Eylül 1991, Diyanet İşleri Bşk. Yay. Ankara 1993, ss. 325-330; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, Ravza Yay. İstanbul 2015, ss. 786-787.

⁸ Bk. Necdet Şengün, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Adlı Tefsirindeki Türkçe Şiirlerin Değerlendirilmesi", *İstem*, yıl: 5, sayı: 9, ss. 165-166.

de şiire yer veren ender müfessirlerden biridir. Müfessir, hatimede yazarının kendisi olduğu şu şiire yer verir:

*Geldim likâna ermek için iş bu menzile
Haşret erenlerinle beni eyleyip kerem
Bir ân imiş meâli kitâbı vücudumun
Ömrüm şu tercemânım olan şu satrı mürtesem
Levh-ı rızaya yazdır ilâhi bu satırımı
Her dem nevâ-yı hamdini kaydeylesin kalem⁹*

Elmalılı haricinde sadece İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1063/1652) ve Konyalı Vehbi Efendi (ö. 1368/1949)'nin tefsirlerinde rastladığımız bu yöntem, şiirle istişhâd metodu açısından sadece Türk müfessirlerin tefsirinde yer alması yönüyle de orijinallik taşımaktadır.

Hak Dini Kur'an Dili tefsirinde İslam öncesi dönemden müfessirin yaşadığı dönemi kapsayan cahiliyye, muhadram, İslâmiyyûn ve müvelled şairlerinin şiirleriyle istişhâd edilmektedir. Müfessir çoğunlukla şiirle istişhâd ederken şairin ismini belirtmekle birlikte yer yer şair ismi vermeden de şiir nakleder. Şairlik yönü de bulunan Elmalılı'nın bu türden naklettiği şiirlerin bir kısmı da kendisine aittir.¹⁰ Elmalılı, cahiliye döneminden el-Efveh el-Evdî (ö. 570 m.), Abdülmuttalip b. Hişâm (ö. 577 m.),¹¹ Antere b. Şeddâd (ö. 600 m.)¹², Nâbiğa ez-Zübyânî, (ö. 604 m.)¹³, A'sâ el-Kebîr (ö. 609 m.)¹⁴; Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609 m.)¹⁵, İmru'ül-Kays (ö. 25/645)¹⁶, muhadram şairlerden Ebu Talip (ö. 619 m.),¹⁷ Hansâ (ö. 25/645)¹⁸, Lebid b. Rebîa (ö. 41/661)¹⁹ Nâbiğa el-Ca'dî (50/670)²⁰, Hassân b.

12| db

⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad.:) İsmail Karaçam vd. Azim Dağıtım, İstanbul ts. X, 196; müfessir bu şiiri muhtasar olarak başka yerde de kullanır. Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 424.

¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 424, 925, 427; X, 196.

¹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 464-465.

¹² Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 416.

¹³ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 65.

¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 389.

¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 390.

¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 385, 389; VIII, 417, 436.

¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 329.

¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 30.

¹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 55, III, 279.

²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 297.

Sâbit (ö. 54/674)²¹ Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)²² gibi şairlerden, İslâm döneminde ise Hz. Peygamber²³, Hz. Ali (ö. 40/661),²⁴ Leylâ el-Ahyeliyye (ö. 80/700)²⁵, es-Simmet b. Abdillâh el-Kuşeyrî (ö. 95/714)²⁶ Kuseyyir 'Azze (ö. 105/723)²⁷ Zü'r-Rumme (ö. 117/735),²⁸ Ru'be b. el-'Accâc (ö. 145/762)²⁹ gibi çok sayıda şairin şiirleriyle istişhâd eder.

Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yaşamış olması hasebiyle yaşadığı dönemin kültüründen etkilenen Elmalılı Arapça, Farsça ve Türkçe'nin harmanlanmasıyla oluşmuş dil yapısı sayesinde her üç kültüre vakıf olduğu gibi, şiirle istişhâd açısından da dönemin şairlerinden de istifade etmiştir. Bu durum müfessirin, şiirle istişhâd yöntemi açısından kültürünü tefsirine yansıttığını ve de bu alanda mevrûs kültürle yetinmeyip alana yenilik kattığını da göstermesi açısından da önemlidir. Arapça şiirlerin yanı sıra Türkçe ve Farsça şiirlere de yer verilen *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirini orijinal kılan yön de budur. Elmalılı, Ebu'l-Atâhiye (ö. 211/826)³⁰, Mütenebbî (ö. 354/965)³¹, Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1008)³², Ebu'l-Feth el-Büstî (ö. 400/1010)³³, Ebu'l-A'lâ el-Marrî (ö. 449/1057)³⁴ İbn Fârid (ö. 632/1235)³⁵ gibi müvelled Arap şairlerin şiiriyle istişhâd etmesinin yanı sıra aynı grupta yer alan Fuzûlî (ö. 963/1556)'nin kiler başta olmak üzere³⁶ Sa'di Şîrâzî³⁷ (ö. 691/1292) ile şairi bilinmeyen Farsça şiirlerle³⁸ de istişhâd eder. Dîvan edebiyatına da hâkim olan Elmalılı yer yer Musa b. Ubeydullah Hakanî (ö. 325/937)³⁹, Süleyman Çelebi (ö. 825/1422)⁴⁰, Tarihçi Mustafa Ali

²¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 343; VIII, 13.

²² Elmalılı, *Hak Dini*, V, 184.

²³ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 300, 315; VII, 192-194.

²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 64.

²⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 417.

²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 117.

²⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 390.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 235.

²⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 337; IX, 490.

³⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 308.

³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 384-385; VIII, 494.

³² Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 25.

³³ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 147; VIII, 87; X, 175.

³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 269.

³⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 469; IX, 350.

³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 4; IV, 146, VIII, 462.

³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 387.

³⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 482; X, 194.

³⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 58.

(1008/1600)⁴¹, Bağdatlı Ruhî (ö. 1014/1605)⁴², Nâilî'yi kadîm (ö. 1077/1666?)⁴³, Ziya Paşa (ö. 1880)⁴⁴, Namık Kemal (ö. 1305/1888)⁴⁵ Mehmet Akif Ersoy (ö. 1936)⁴⁶ gibi şairlerin Türkçe şiirlerinin yanı sıra yazarı belli olmayan bazı Türkçe beyitlerle de⁴⁷ istişhâd eder.

Hak Dini tefsirindeki Türkçe şiirler yöntem açısından incelendiğinde Elmalılı'nın diğer tefsirlerde olduğu gibi bu şiirlerle çoğunlukla ayetin tefsirini desteklemek ya da yoruma zenginlik katmak amacıyla istişhâd ettiği görülür. Elmalılı'nın Türkçe şiirle istişhâd açısından tefsire kattığı yenilik ayetteki bir nükteye işaret etmek amacıyla bu yönteme başvurusu⁴⁸, Arapça tefsirlerde rastlanmayan şekilde eserin hâtimesinde şiirin dua maksatlı kullanılmasıdır.⁴⁹ Bunun yanı sıra Elmalılı'nın iki yerde tercümenin imkânsızlığını ifade etmek amacıyla Türkçe şiirle istişhâdda bulunması⁵⁰ müfessirin yaşadığı dönemdeki Türkçe Kur'an tartışmalarını ve kendisinin bu düşünce karşısında takındığı tavrı göstermesi açısından da önemlidir.

14| db

Elmalılı'nın üç nesilden naklettiği Arapça şiirlerin birçoğunda, *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinden önce kaleme alınan birçok tefsirde de hemen aynı ayetlerde aynı amaçla istişhâd edildiği görülmektedir. Çoğu zaman diğer önceki tefsirlerin yönteminin takip edildiği eserde yer yer aynı şiirin farklı örnekler için kullanıldığı da görülmektedir. Müfessirin, şiirleri naklederken çoğunlukla eser ve şair ismi belirtmemesi, belirttiklerinin de önceki tefsirlerde ismi geçenler olması, özellikle Arapça şiirlerin birçoğunun Arapça tefsirlerde de kullanılmış olması⁵¹ ve de bazen bu şiirlerin tefsirlerden nakledilmiş olması müfessirin bu şiirleri şairlerin divanlarından ziyade tefsirlerden naklettiği düşüncesini güçlendirmektedir. Şiirle istişhâd yön-

⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 280; IX, 388.

⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 461.

⁴² Elmalılı, *Hak Dini*, I, 10.

⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 276.

⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 265.

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 517.

⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 119.

⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 3; IX, 387.

⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 146-147.

⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, X, 196

⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 3,4.

⁵¹ Her ne kadar Elmalılı, şairlerin isimlerini zikretmese de Arapça tefsirlerde yer yer bu şiirlerin şairlerinin isimleriyle nakledilmektedir.

temi açısından bu yönüyle *Hak Dini* tefsiri orijinal sayılmasa da, bu durum bizleri eserde şiirle istişhâd konusunda Elmalılı'nın tamamen belli tefsirleri taklit ettiği düşüncesine de sevk etmemelidir. Aynı sureler açısından farklı tefsirlerle karşılaştırıldığında *Hak Dini* tefsirinde farklı şairlerin şiirlerinden yararlanıldığı, yer yer aynı şiirlerle farklı ayetler için istişhâd edildiği, bu itibarla müfessirin karma bir yöntem takip edildiği müşahede edilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Fatıha suresinin tefsirinde Elmalılı'nın Kur'an'ın tercümesinin mümkün olmadığını ifade için naklettiği şiiri⁵² Âlûsî'nin Nur suresi 35. ayetinde yaptığı işari bir yorumu desteklemek⁵³ ve Reşid Rıza'nın da Enam suresi 79. ayette sufilerin yorumlarını eleştirirken naklettiği görülmektedir.⁵⁴ Bununla birlikte müfessirin aynı ayette aynı konuda yaptığı istişhâdların sayısı da oldukça fazladır. Örneğin Mâide suresi 2. ayetin sebebini zikrederken istişhâd ettiği şiirle⁵⁵ aynı ayette ve aynı maksatla aralarında Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)⁵⁶ Taberî (ö. 310/923),⁵⁷ İbn Atiyye (ö. 541/1147)⁵⁸ de bulunduğu birçok müfessirin istişhâd ettiği görülmektedir.

db | 15

Elmalılı'nın aynı ayetin tefsirinde aynı mesajı vermek amacıyla bile farklı şiirlerden yararlandığı görülmektedir. Örneğin Kıyâme suresinin başındaki lâ'nın zaid olduğunu ifade ederken kullandığı şiir ile⁵⁹ aynı görüşü desteklemek için istişhâdda bulunan Şevkânî'nin⁶⁰ kullandığı şiirler farklıdır. Müfessirin yer yer aynı ayetin tefsirinde birden fazla şiirle istişhâd ettiği de görülmektedir.⁶¹ Az da olsa diğer tefsirlerde istişhâd edilemeyen şiirlere yer

⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, I, 35.

⁵³ Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, (tahk.:) Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty. XXV, 137.

⁵⁴ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru-Kur'âni'l-Hakîm*, (*Tefsîu'l-menâr*), Dâru'l-Menâr, Kahire 1947, VII, 573.

⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 147.

⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (tahk.:) Abdullah Muhammed Şehhâte, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1423, I, 450.

⁵⁷ Taberî, Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, (tahk.:) Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 2000, IX, 473.

⁵⁸ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdilhak b. Gâlib, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (tahk.:) Abdüsselâm Abdü's Şâfi Muhammed, Beyrut, 1422, II, 147.

⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 436.

⁶⁰ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1414, VII, 361.

⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 389-390; VIII, 69; IX, 424-427, 482-484.

verilen eserde⁶² Arapça şiirle istiṣhâd noktasında Elmalılı'nın alanı genişlettiği görülmektedir. Bu itibarla Elmalılı'nın tefsirde şiirle istiṣhâda yeni bir soluk getirmeye çalıştığı söylenebilir. Elmalılı'nın bu noktada tefsire kattığı yenilik eserinde tefsir usulüne ilişkin bilgi vermek amaçlı Arapça şiirle istiṣhâdda bulunmasıdır.⁶³ Arapça tefsirlerde rastlamadığımız bu yönleme ilk defa Elmalılı'nın başvurduğu görülmektedir.

Elmalılı, tefsirinde çok sayıda şiire yer vermekle birlikte, bu çalışmada biz müfessirin, istiṣhâd yöntemini ele alacağımız için, seçtiğimiz belli şiirler üzerinden konuyu ele almaya çalışacağız. Bu bilgilerin ardından kendinden önceki müfessirler gibi çeşitli amaçlarla şiirle istiṣhâd eden Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirindeki şiirle istiṣhâd yöntemi ile ilgili örneklere geçebiliriz.

2.1. Kelime Anlamını Açıklamak

Tarihi süreci sahabe döneminde kadar uzanan şiirle istiṣhâd yönteminin Kur'an tefsirindeki ilk ve en geniş kullanım alanı ayetlerdeki garip kelimelerin izahı olmuştur. Elmalılı da aynı amaçla şiire sıkça başvurmaktadır. Örneğin Tevbe suresi 114. ayetteki **أَوَاهُ** kelimesinin “çok ah eden” anlamında mübalağa kalıbında bir kelime olduğu ve bu durumun kişinin şiddetli bir acı sonucu ağızdan çıkan “ah” ifadesiyle alakalı olduğunu belirttikten sonra çok ah çekmenin aşka ya da Allah korkusuna delalet ettiği şeklindeki yorumunu desteklemek için şu şiirle istiṣhâd eder.

أه من العشق وحالاته

أحرق قلبى بحرارة

“Aşk ve halleri sebebiyle “ah”

Hararetiyle kalbimi yaktı.”⁶⁴

Bir diğer örnekte ise Elmalılı, Yusuf suresi 100. ayetteki **الْبُدُو** kelimesinin bazı müfessirlere göre iki anlamı bulunduğunu, birinci manaya göre bu kelimenin **بدا-يبدو-بدوا** kelimesinin mastarı olup ismi

⁶² Bk. Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 389.

⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 232; X, 129.

⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 415; Bu şiir sadece Keçecizade Muhammed İzzet'e nispet edilen divanda geçmektedir. Keçecizade Muhammed İzzet, *Divan-ı İzzet Bey*, yy. ts. s. 24; Müzhirî aynı şiiri Necm suresi 17. ayetteki yorumu desteklemek için istiṣhâd eder. Bk. Müzhirî, Muhammed Senâullah, *et-Tefsîru'l-muzhîrî*, (tahk.:) Gulam Nebî et-Tûnusî, Mektebetü'r-Rüşdiyye, Tunus 1412, IX, 113.

mekân anlamında kullanıldığını ve “açık yer, düzlük” anlamında olduğunu belirtir. İbn Abbas’tan rivayet olunan ikinci manaya göre ise bu kelime bir mekâna ait özel bir isimdir ki, ” ... filan Şi’b ile Bedâ arasındadır” ifadesi kullanılmaktadır. Müfessir bu ifadelerin ardından son anlamı teyit için Küseyyir⁶⁵e ait şu dizeleri nakleder:

وَأَنْتِ الَّتِي حَبَبْتَ شَعْبًا إِلَى بَدَا

إِلَى وَ أَوْطَانِي بِلَادِ سَوَاهِمَا⁶⁶

“*Sen, o sevgilisin ki bana Bedâ’ya kadar Şi’b’i sevdirdin*

Hâlbuki benim yurtlarım bu ikisinden de başka beldelerdi.”

Müfessir, ikinci yoruma göre Hz. Yakup ve ailesinin bedevî olmadığı ve aslen hazarî olduğu sonucuna ulaşılacağını belirttiikten sonra birinci anlamda da aynen Hz. Yusuf’a olan ikramı gibi, Allah’ın Hz. Yakup ve ailesine de ihsan ettiği anlamına ulaşılacağını belirtir.⁶⁷ Görüldüğü üzere bu örnekte Elmalılı her iki anlamı telif etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte ayetin siyakına bakıldığında Allah’ın Hz. Yusuf ve ailesine olan ihsanını daha iyi ifade etmesi açısından ve Hz. Yusuf’un ailesinin hayvancılıkla uğraşması sebebiyle birinci mananın daha uygun olduğunu ifade etmek mümkündür.⁶⁸ Elmalılı’nın ikinci yorumda Hz. Yusuf ve ailesini yüceltme gayesi sezilmektedir.

Elmalılı, Rahmân suresi *مُنْكَبِينَ عَلَى رُفْرَفٍ خُضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ* 76. ayet-teki *عَبْقَرِيٍّ* kelimesinin anlamı hakkında şiire başvurur. Şiirle istişhâd açısından diğer tefsirlere nispetle ayeti daha geniş ele alan Elmalılı, bu kelimenin “Abkar’a mensup anlamına geldiğini belirttiikten sonra diğer müfessirlerin bu kelimenin Çin beldelerinden birinin ismi olduğuna dair yorumu zikreder. Ardından bu ismin “buluttan inmiş donmuş su” anlamına da değinen müfessir, son olarak bu kelimenin “cinlerin yaşadığı yer anlamını belirttiikten sonra bu son anlamı üç farklı şiirle destekler. “Merrâr-ı Adevi⁶⁹” (ö. 100/718)’den şöyle denilmiştir:” ifadesiyle

⁶⁵ Küseyyir Azze, *Dîvânu Küseyyir Azze*, şerh: Mecîd Tarâd, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1993, s. 204.

⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 98-99.

⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 99.

⁶⁸ Bk. Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed, *Mehâsinü’t-te’vîl*, (tahk.:) Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1418, VI, 221.

⁶⁹ ed-Dabbî, Ebu’l-Abbas Mufaddal Muhammed, *Dîvânu’l-mufaddaliyyât*, şerh: Ebu’l-Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî, Beyrut 1920, s. 153.

أ عرفت الدار أم أنكرتها بين تيراك فشمسى عبقر

“Tibrâk ile Abkar’ın Şessa vadisi arasındaki yurdu tanıdın mı tanımadın mı?”⁷⁰

beytini nakleder. Ardından A’şâ’dan⁷¹,

كُهُولًا و شُبَّانًا لجنَّة عبقر

“Olgunlar ve gençler olarak Abkar’ın cinleri gibidirler.”⁷²

İmru’l-Kays⁷³’tan

كان صليل المرو حين تطيره صليل زيوف ينتقدن بعقرًا

“Kum taneciklerinin uçuşmaları esnasında çıkardıkları ses, Abkar’da sayılan bozuk paraların çıkardığı ses gibidir.”⁷⁴

Elmalılı, kuyumcuları ve nakışlı kumaşlarıyla meşhur olduktan sonra harap olması yönüyle buraya bu ismin verilmesinin muhtemel olduğunu belirttikten sonra, bu kelimenin Yemâme’de bir yer adı olduğunu belirtir ve cin bölgesine nispet edilmesiyle alakalı Züheyr’den şu şiiri⁷⁵ nakleder:

بَحِيلٍ عَلَيْهَا جَنَّةٌ عَبْقَرِيَّةٌ جَدِيرُونَ يَوْمًا أَنْ يَنَالُوا فَيَسْتَعْلُوا

“Üzerinde Abkar cinleriyle bir atla onlar, bir gün istediklerini elde ederlerse yücelmeye layıktırlar.”⁷⁶

Elmalılı bu ihtimaller arasında –diğer müfessirler gibi- kesin bir tercih belirtmese de İbn Atiyye (ö. 541/1147) gibi⁷⁷ en son ihtimale meylettiği anlaşılmaktadır. Ayette cennet hayatına ait bir olgudan

⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 389.

⁷¹ Bu şiir Lebîd’in divanında geçmektedir. Bk. Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvânu Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, Dâru’s-Sadr, Beyrut ts. s. 70.

⁷² Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 389; Bu şiir Lebîd’e de nispet edilmektedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 297; Şevkânî, *Fethü’l-kadîr*, V, 172.

⁷³ İmru’l-Kays b. Hucr, *Dîvânu İmru’l-Kays*, (tahk.:) Abdurrahman el-Mustâvî, Dâru’l-Marife, Kahire 2004, s. 96.

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 389; Bu şiirle Ebû Hayyân da istişhâd etmiştir. Ebû Hayyân Endelûsî, *el-Bahru’l muhit*, (tahk.:) Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1420, X, 53.

⁷⁵ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (tahk.:) Ali Hasan Fâûr, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 84.

⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 390; Bu şiirle yapılan istişhâd örnekleri için bk. Zeccâc, Ebû İshâk b. İbrahim, *Me’ani’l-Kur’ân ve İrâbu’l*, (tahk.:) Abdülcelîl Abduh Şibî, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1988, V, 105; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l muhit*, V, 498; Şevkânî, *el-Fethu’l-kadîr*, V, 15.

⁷⁷ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, V, 237.

bahsedilmesi ve de Râzî (ö. 606/1210)'nin belirttiği gibi bu ifadenin elbisenin güzelliğini ifade etmek amacıyla mecazen cinlerin mekânına nispet edilmesi⁷⁸ Elmalılı'nın da meylettiği bu son ihtimali daha güçlü kılmaktadır.

Elmalılı, Târik suresi **الرَّجْعِ** 11. ayetteki **الرَّجْعِ** kelimesinin anlamı hakkında da iki şiirle istişhâd etmektedir. Müfessir, bu kelimenin dönmek anlamının yanı sıra İbn Abbas'tan “yağmurlu bulut” anlamının da rivayet edildiğini belirttikten sonra, ikinci anlam için iki farklı şairin şiiriyle istişhâd eder. Birincisi Hansâ'ya ait olan⁷⁹ şu şiirdir:

يوم الوادع ترى دموعًا جارية كالرجع في المدجنة الساوية

“Ayrılık günü öyle akan gözyaşları görürsün ki,

Geceleyn gelip kaplayan ve devamlı yağdıran kara buluttan yağın yağmura benzer.”⁸⁰

İkinci şiir ise Hüzeli'ye⁸¹ aittir:

أبيض كالرجع رسوب إذا ما ناح في محتفل يختلى

“Bembeyaz yağmur suyu gibi berrak bir keskin kılış ki,

Her ne zaman bir toplanma yerinde öterse biçer.”⁸²

Bu ve bir önceki örnekte Elmalılı'nın, kelimenin sözlük anlamının meşhur olması sebebiyle şiirle destekleme ihtiyacı hissetmediği, kelimeye sonradan yüklenen ve az bilinen anlamı öne çıkarmak farklı müfessirlerin tefsirlerinde yer verdiği şiirleri bir araya getirerek naklettiği ve ayetin anlamına yeni bir bakış açısı kazandırmadığı görülmektedir.

Bu konuda son olarak Elmalılı'nın, **الماعون** kelimesinin anlamına yönelik istişhâdını örnek verebiliriz. Müfessir kelimenin, zekât, atıyye, ihsan, az çok menfaati bulunan herhangi bir şey ile komşuya

⁷⁸ Râzî, Fahrettin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, XXIX, 119.

⁷⁹ Şiirin orijinali şu şekildedir: **عطافه أبيض ذو رونق كالرجع في المدجنة السارية** bk. el-Hansâ, *Dîvânu'l-Hansâ*, şerh: Hamdû Tammâs, Dâru'l-Marife, Beyrut 2004, s. 122.

⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 130; bu şiirle Zemahşerî de istişhâd etmiştir bk. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzil ve u'yûni'l-ekâvil fi vü-cûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1407, IV, 736.

⁸¹ *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire 1965, II, 12.

⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 130; bu şiirle istişhâd örnekleri için bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, V, 312; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, X, 453; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 510, v.d.

ödünç verilmesi adet olan ev eşyası ve alet edevat anlamlarına geldiğini belirttiikten sonra kelimenin zekât anlamı için Râî en-Numeyrî'nin⁸³ şu şiiri ile istişhâd eder:

عربٌ نرى الله من أموالنا حق الزكاة منزلاً تنزيلاً
قومٌ على الإسلام لما يمنعون ماعونهم ويضيعون التهليلاً

“Biz Arab’ız, malımızdan Allah için zekât hakkını yerli yerine konulmuş olarak görüyoruz.

Onlar, zekâtlarını vermeyip tehliili zayi ettikleri zaman biz İslâm üzere bulunan bir kavimiz.”⁸⁴

Elmalılı'nın, bu kelime için sadece zekât manası esas olarak şiirle istişhâdda bulunduğu görülmektedir. Başka tefsirlerde bu kelimenin diğer anlamlarına ilişkin şiirle istişhâda başvurulmuş olmasının⁸⁵ yanısıra Taberî'nin bu şiiri kelimenin “tâat” anlamı için de delil göstermesi⁸⁶ müfessirin bu kelimenin anlamına ilişkin sadece tercih ettiği anlamı öne çıkarma gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.

20 | db

Örneklere görüldüğü gibi Elmalılı'nın şiire başvurmadaki temel hedefi kelimenin anlamını izah etmek olsa da bu anlamlardan sadece tercih ettiği anlam için bu yöntemle başvurmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

2.2. Kelimenin Kullanımı Hakkında Bilgi Vermek

Elmalılı yer yer ayetteki bazı kelimelerin kullanımına ilişkin de şiire başvurur. Örneğin, Kıyâme suresi 1. ayetteki لا أفسيمُ ifadesindeki لا ‘nın “yemin etmem” anlamında olumsuzluk için değil, لا والله, vallahî; yok, vallahî değil, vallahî anlamında tekit ifade ettiğini belirttikten sonra İmriu'l-Kays⁸⁷’ın şu beyitiyle istişhâd eder:

لا و أبیک ابنت العامر لا يدعى القوم أنى أفر

⁸³ Râî Numeyrî, *Dîvânü'r-Râî en-Numeyrî*, (tahk.:) Reinhard Weipert, Beyrut 1980, ss. 229-230.

⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 500; bu şiirle istişhâd örnekleri için bk. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 462; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, X, 554; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/214, v.d.

⁸⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 462; Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, VIII, 67.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 635.

⁸⁷ İmriu'l-Kays, *Dîvân*, s. 105.

“Hayır, baban hakkı için ey Âmir’in kızı, kavim benim kaçacağı-mı iddia edemez.”⁸⁸

Elmalılı, قریش kelimesinin toplanma, ticaret ve kazanma ile teftiş anlamlarına geldiğine değindikten sonra bu kelimenin ism-i tasğîr sigasında olmakla birlikte tazim anlamında kullanıldığını belirtir ve Lebîd b. Rebî'aya ait⁸⁹ şu beyit ile istişhâd eder:

وكلُّ أناسٍ سوف تدخل بينهم دُوَيْهِيَّةٌ تصفر منها الأناملُ

“İnsanların hepsinin herhalde arasına girecek bir dâhiyecik (mu-sibetçik) ki, ondan parmakların uçları sararır.”⁹⁰

Ebû Hayyân (ö. 745/1344)⁹¹ ve Âlûsî (ö. 1270/1854)'nin⁹² أناسٌ kelimesinin kullanımı konusunda istişhâd ettikleri bu şiiri Elmalılı قریش kelimesinin kullanımı konusunda istişhâd eder. Müfessir bu beyitte geçen “düveyhiye” kelimesinin ölüm anlamına geldiğini, ismi tasğîr kalıbında kullanılan bu kelimenin, ölümün en küçüğünün bile büyüklüğünü ve dehşetini ifade etmek için zıddıyla kinaye edildiğini, dolayısıyla “Kureyş” kelimesinin de bu kullanımın esas olduğunu belirtir.⁹³

db | 21

Bir diğer örnek olarak Elmalılı İhlâs suresi 1. ayetteki أَحَدٌ kelimesinin aslının وَحَدٌ olduğunu, bununla birlikte birincisinin sadece Allah için, diğerinin de başkaları için kullanıldığını belirttikten sonra Nâbiğâ ez-Zübyânî'den⁹⁴ şu şiirle istişhâd eder:

كأنَّ رحلى وقد زال النهار بنا بذي الجليل على مستانسٍ وَحَدٍ

“Kıraç bir yerde gündüz, bizi geçip gidince,

Sanki benim göçüm bir dostun yanındadır.”⁹⁵

Ebû Hayyân'ın Bakara suresi 27. ayetteki تَسْتَأْسُوا kelimesinin anlamını açıklarken kullandığı bu şiiri⁹⁶ Elmalılı'nın, İhlâs suresindeki أَحَدٌ kelimesinin aslını izah etmek için kullanmasından hareket-

⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 436; krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 658.

⁸⁹ Lebîd, *Dîvân*, s. 132.

⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 490.

⁹¹ Ebû Hayyân *el-Bahru'l muhît*, I, 305.

⁹² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 336.

⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 491

⁹⁴ Nâbiğâ ez-Zübyânî, *Dîvânü Nâbiğâ ez-Zübyânî*, şerh, Abbâs Abdüssâtir, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996, s. 10.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 65.

⁹⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'lmuhît*, VIII,

le, müfessirin aynı şiiri aynı konuda farklı örnekler için kullandığını söylemek mümkündür.

Müfessir aynı suredeki **الصمد** kelimesinin kullanımı için de aynı yöntemle başvurur. Taberî (ö. 310/923)'den nakille⁹⁷ Araplar nezdinde bu kelimenin önemli işlerde kendisine başvuru, kendisinden daha üstün kimse bulunmayan seyyid anlamında kullanılmakla birlikte ileri gelen kimseler için de kullanıldığını ifade etmek için şairini belirtmediği⁹⁸ şu beyit ile istişhâd eder:

أَبَا بَكْرٍ النَّاعِي بِخَيْرِي بَنِي أُسْدٍ بَعْمَرٍ وَبِنِ مَسْعُودٍ وَبِالسَّيِّدِ الصَّمَدِ

“Esed oğullarının en hayırlı iki kişisi Amr b. Mesud’un ve sıkıntılı zamanlarda kendisine başvurdukları efendilerinin ölüm haberini veren haberci acele etti.”⁹⁹

Elmalılı bu dizelerin ardından bu anlamı desteklemek için Zibrikan lakaplı sahabî Hüseyin b. Bedr¹⁰⁰’in şu beytiyle de istişhâd eder:

وَلَا رَهِيْنَةَ إِلَّا سَيِّدُ صَمَدٍ

“Sadece kendisine dayanılacak efendi haricinde rehin bırakılabilecek kimse yok.”¹⁰¹

Son üç şiirle aynı amaçla Kurtubî (ö. 671/1273)’nin de istişhâd etmiş olması¹⁰², Elmalılı’nın şiirle istişhâd konusunda kendinden önceki tefsirlerden büyük oranda yararlandığını göstermesi açısından önemlidir.

Müfessir bazen Kur’an’da bazı kelimelerin birbirilerinin yerine kullanıldığını ifade etmek için de şiirle istişhâd eder. Örneğin, Ğâşiye suresi 15. ayetteki “yastık” anlamındaki **نَمَارِقُ** kelimesi ile bir sonraki ayetteki “döşeme” anlamındaki **زَّرَابِي** kelimesinin Araplar

⁹⁷ Krş. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIV, 692.

⁹⁸ Bu şiiri İbn Hişam Hind b. Mabeđ Nadla’ya, Cevherî ise Sebre b. Amr el-Esedî’ye nispet etmektedir. Bk. İbn Hişam, Abdülmelik *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, (tahk.:) Taha Abdurraûf Sa’d, Şeriketü’t-Tıbbâa, ts. II, 158; Cevherî, Ebû Nasr İsmail, *es-Sihâh Tâcu’l-Lüĝa ve Sihâhu’l-Arabîyye*, (tahk.:) Ahmed Abdülĝafûr Attâr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1987, II, 652.

⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 89; Bu şiirle istişhâd için bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 570.

¹⁰⁰ Zibkikân b. Bedr, *Şi’ru Zibkikân b. Bedr*, (tahk.:) Suûd Mahmûd Abdülcâbir, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1984, s. 38.

¹⁰¹ Bu şiirle istişhâd için bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIV, 736.

¹⁰² Kurtubî, *el-Câmi*, 20/245.

tarafından birbirilerinin yerinde kullanıldıklarını ifade için Mâverdi'nin طارق kelimesinin anlamını açıklamak için istişhâd ettiği¹⁰³ Hind b. Utbe'nin¹⁰⁴ şu şiiriyle istişhâd eder:

نحن بنات طارق نمشى على النمارق

“Biz Târik'in kızlarıyız.

Döşemeler üzerinde yürürüz.”

Ardından Elmalılı bu şiirde, adet itibariyle yastık üzerinde yürünmediği için نَمَارِقُ kelimesinin زَرَابِي anlamında kullanıldığını belirterek,¹⁰⁵ ayetteki bu kullanıma dikkat çeker.

2.3. Ayetin Tefsirini Desteklemek

Elmalılı bazen de ayetin tefsirini yaptıktan sonra bu anlamı desteklemek için sıkça şiire yer vermektedir. Bu itibarla müfessirin şiirle istişhâd konusunda en çok başvurduğu amacın bu olduğu söylenebilir. Örneğin Mâide suresi لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمْ 63. ayette din açısından âlimlere büyük sorumluluğun düştüğünü ifade ettikten sonra Abdullah b. Mübarek'in¹⁰⁶ bu ayetin içeriğini aktardığını belirttiği şu beytini nakleder:

و هل أفسد الدين إلا الملو ك وأحبار سوء ورهبانها

“Dini en çok bozanla melikler, kötü bilginler (hahamlar) ve din adamları (papazlar)'dır.”¹⁰⁷

Elmalılı, Hadîd suresi 7. ayetteki وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ ifadesinin hakikatte mülkün asıl sahibinin Allah olduğunu, insanların kendilerine verilen salahiyetle yeryüzünde halife sıfatıyla bu nimetlerden istifade ettiğini, dolayısıyla ayetten, bu nimetlerde asil değil vekil olduğunun bilinmesi ve hak yolunda infak edilmesi gerektiği-

¹⁰³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 404.

¹⁰⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 507.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 173-174, 395; Bu şiirle farklı ayetlerdeki istişhâdlar için bk. Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'ân*, (tahk.:. Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, III, 174; Ebû Hayyân, *el-Bahrul-muhît*, VIII, 479, Kurtubî, *el-Câmi*, II, 20 v.d.

¹⁰⁶ Tefsirdeki افسد kelimesi divanda بفسل şeklinde. Bk. Abdullah b. Mübarek, *Divanu'l-İmâmi'l-Mücâhid b. Mübarek*, (cem ve tahk.:. Mücahid Mustafa Behcet, Riyad 1432, s.115.

¹⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 276.

nin anlaşıldığını ifade ettikten sonra bu anlamı desteklemek için küçük değişiklikle¹⁰⁸ Lebîd b. Rebîa'ya ait şu şiiri nakleder:

وما المال والأهلون إلا ودائع ولا بُدَّ يوماً أن تردَّ الودائع

*Mal ve iyâl birer emanetten başka değil, bir gün olup da emanetlerin geri verilmesi gereklidir.*¹⁰⁹

Elmalılı aynı amaçla Türkçe şiirlerle de istişhâd eder. Örneğin Araf suresi 130. ayette insanların, Hakk'ın ayetlerini tanınması ve tecrübelerden ibret alınması gerektiğinin ifade edildiğini, bununla birlikte kalplerinin mühürlenmiş olduğu belirtilen kişilerin ibret ve uyanıklık kabiliyetlerinin yok olduğunu ifade ettikten sonra merhum Âkif'in şu dizelerine yer verir:

Geçmişten adam ibret almış ne masal şey...

Üç bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi?

Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar

*Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?*¹¹⁰

Elmalılı, Münâfikûn suresi 4. ayetteki *هم العدو فأحذرهم* ifadesinin tefsirinde düşmanın en tehlikelisinin gülerek sokulan ve yürekte patlayan olduğunu belirttikten sonra bu manayı desteklemek için isim belirtmeden birincisi Ziya Paşa'ya ait¹¹¹ şu iki farklı beyitle istişhâd eder:

Yaktı nice canlar o nezaketle tebessüm

Şîrin dahi kastetmesi cana gülerektir.

*“O nezaketle gösterilen tebessüm nice canları yaktı. Aslan bile cana gülerek kastetmektedir.”*¹¹²

Müfessir ardından isim belirtmeden şairi belli olmayan şu dizeye yer verir:

¹⁰⁸ Divandaki *ودیعة* kelimesi tefsirde *ودائع* şeklinde çoğul verilmiştir. Bk. Lebîd, *Dîvân*, s. 89.

¹⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 420.

¹¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 119; Tefsirdeki “kaparmış” ifadesi Safahat'ta “alırılmış” şeklindedir. Bk. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, haz.: Rıdvanoğlu, Erhan Yay. İstanbul, ts. s. 543.

¹¹¹ Ziya Paşa, *Tercîi Bend ve Terkîbi Bend*, Ahmed Kâmil ve Şerîki Matbaası, 1928, s. 12.

¹¹² Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 69.

Âfâtı batiniyyedir aslı musibetin

“Musibetin aslı, gizli belalardır.”¹¹³

Elmalılı, İnsan suresi 5. ayetten itibaren cennet nimetlerinin anlatıldığı ayetlere gelince birden şevke gelerek cennette cismani zevkten ruhani zevke, geçici olandan kalıcı olana ve de sonsuz sevgiliye kavuşma neşesi olduğunu, bu sebeple dünya ve candan geçilebileceğini ifade eder ve bu anlamı desteklemek için Fuzûlî'nin¹¹⁴ şu beyitlerine yer verir:

Canı canan dilemiş vermemek olmaz ey dil!

Ne niza eyleyelim, ol ne senindir ne benim.”¹¹⁵

Elmalılı bazen de kelimenin Araplar nezdindeki kullanımına işaret ettikten ve bunu şiirle destekledikten sonra ayeti tefsir eder. Örneğin Nebe' suresi 7. ayetteki dağların kazık olması hususunu önce Efveh el-Evdî'nin¹¹⁶

والبيت لا يبتى إلا له عمدٌ ولا عمادٌ إذا لم تُرسْ أوتادٌ

“Direksiz ev yapılmaz

Kazıklar sağlam çakılmayınca direk de olmaz.”

beyti ile açıkladıktan sonra kendi yorumuna yer verir. Elmalılı, şiire yer verdikten sonra ayette dağların döşek haline getirilmiş yeryüzünün durumunu sabitleştirmek için çakılmış kazıklar gibi faydaları bulunduğu, dağların kaldırılması durumunda da o döşek üzerinde kalmamın mümkün olmadığına ve dünyanın da yok olacağına işaret edildiğini belirtir.¹¹⁷

Elmalılı bazen de ayetin yorumunu desteklemek için istişhâd ettiği şiiri bir tefsirden nakleder. Örneğin Duhân suresi 29. ayetteki *فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ* ifadesini yorumlarken, anlamsal açıdan çeşitli ihtimallere değinen müfessir, bu ayetin tefsiri sadedinde Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin “Herhangi bir Mümin ağlayıcıları bulunmayan bir gurbette ölürse herhalde ona yer ve gök ağlar.” şeklinde

¹¹³ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 69.

¹¹⁴ Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, haz.: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay. ts. s. 457.

¹¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 462.

¹¹⁶ Âlûsî bu şiiri bir yerde A'sâ'ya nispet eder. Bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXII, 163.

¹¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 490; bu şiirle yapılan istişhâdlar için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 75; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IX, 140.

naklettiği hadisin¹¹⁸ ardından tasarrufla Zemahşerî'nin de naklettiği¹¹⁹ şu şiire yer verir:

الشمس طالعة ليست بكاسفة

تبكي عليك نجوم الليل والقمر

“Güneş doğmaktadır, tutulmuş değil,

Sana gecenin yıldızlarıyla ay ağlıyor.”¹²⁰

Elmalılı'nın aynı konudaki istişhâd örnekleri için bile farklı yön-temlere başvurması, bunu yaparken de farklı şairlere ait Arapça ve Türkçe şiirlerden istifade etmesi Elmalılı'nın şiire vukufiyetini göstermesi açısından yeterlidir.

2.4. Ayetteki Muhtemel Anlamlara Değinmek

Elmalılı bazen, ayetteki muhtemel iki manadan birini desteklemek için şiirle istişhâd etmektedir. Müfessir, tercih ettiği anlamları her zaman açıktan belirtmez. Onun şiirle desteklediği anlamın, tercih ettiği anlam olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Müddessir suresi 4. ayetteki فَطَهْرٌ وَثِيَابِكْ ifadesinin hakikatin yanı sıra, kişinin iffetli ve ahlakının temizliğinden kinaye olarak da kullanıldığını belirttikten sonra Gaylân b. Seleme¹²¹ den şu şiiri nakleder:

فانى بحمد الله لا ثوب فاجرٍ لبست ولا من عذرة أتقنع

“Allah'a hamd olsun ben ne ahlaksız elbisesi giydim, ne de bir özür ile maskelenirim.”¹²²

Ardından bu kelimenin “nefis”ten (beden) kinaye olarak kullanıldığını ifade için Antere¹²³'nin şu şiirini nakleder:

فشككتُ بالرمح الطويل ثيابه ليس الكريم على القنا بمحرم

¹¹⁸ Hadis için bk. Beyhaki, Ahmed b. el-Hüseyn *Şuabu'l-îman*, (tahk.:) Muhammed es-Saîd Zağlûl, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410, VII, 172.

¹¹⁹ Şiir ikinci mısrasıyla aynen *el-Keşşâf*'ta geçmektedir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 276; Bu şiir Cerîr b. Atiyye'nin divanında geçmektedir. Eserde beytin baş tarafı الشمس كاسفة şeklinde dir. Elmalılı طالعة كاسفة ile طالعة كاسفة kelimelerinde takdim tehir yapmıştır. Bk. Cerîr b. Atiyye, *Dîvânu Cerîr*, Dâru Beyrût, Beyrut 1986, s. 235.

¹²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 73; Bu şiirle aynı ayette aynı amaçla yapılan istişhâdlar için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXVII, 211; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 403.

¹²¹ Bu şiirle aynı ayette aynı amaçla yapılan istişhâdlar için bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VII, 64; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 394, v.d.

¹²² Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 416

¹²³ Tefsirdeki الطويل kelimesi divanda الأصم şeklinde geçmektedir. Bk. Antere b. Şeddâd, *Dîvânu Antere b. Şeddâd*, şerh: Hamdû Tammâs, Dâru'l-Marife, Beyrut 2004, s. 17.

“Uzun mızrakla giysisini parçaladım. Kerim kişi mızrağa yabancı değildir.”¹²⁴

Elmalılı, bu şiirin ardından bu kelimenin kalpten kinaye olarak kullanıldığını belirtmek amacıyla İmriü'l-Kays¹²⁵'tan da şu şiiri nakleder:

فإن تك قد ساءتكَ مِنِّي خَلِيقَةٌ فَسَلِّ ثِيَابِي مِنْ ثِيَابِكَ تَنْسَلِي

“Eğer benim bir huyum sana kötü geldiyse benim giysilerimi kendi giysilerinden sıyrırver, kurtulursun.”¹²⁶

Bu kelime hakkında son olarak Elmalılı, bu kelimenin bir şeyi yakından bürüyen, kuşatan şeyden ve zarftan kinaye anlamında da kullanıldığını belirtmek için Leylâ el-Ahyeliyye¹²⁷'den şu şiirle istişhâd eder:

رموها بأثواب خفاف فلا نرى لها شيها إلا النعم المنقرا

Ona hafif elbiseler attılar

Şimdi onun, ürkütülmüş deve kuşundan başka bir benzerini göremeyiz.¹²⁸

db | 27

Cumhurun yorumlardan¹²⁹ etkilenmiş gibi görünen Elmalılı'nın ayetin hakikat manasına kısaca değinip mecaz anlamı için dört şiirle istişhâd etmesi onun mecaz anlamı tercih ettiğini göstermektedir. Her ne kadar Arap dili açısından bu anlam uygun düşse de ayetin hakikat anlamının terk edilip mecaz anlamın tercih edilmesine dair bir karine olmaması¹³⁰ ve lafzın zahirine daha uygun olması sebe-

¹²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 416; Bu şiirle yapılan istişhâdlar için bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, X, 326; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XV, 131; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 389 v.d.

¹²⁵ Tefsirdeki *تنسلي* kelimesi divanda *تنسل* şeklinde yer almaktadır. İmriü'l-Kays, *Dîvân*, s. 33.

¹²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 417; Bu şiirle yapılan istişhâdlar için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 69; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, X, 325; Şevkânî, *el-Fethu'l-kadîr*, V, 389 v.d.

¹²⁷ Tefsirdeki *نرى* kelimesi divanda *نرى* şeklindedir. Bk. Leylâ el-Ahyeliyye, *Dîvânu Leylâ el-Ahyeliyye*, (cem ve tahk.) Halil İbrahim el-Atiyye v.d. yy. ts. s. 70.

¹²⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 417; Bu şiirle yapılan istişhâdlar için bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, X, 326; Âlûsî, XV, 131 v.d.

¹²⁹ Tefsirlerde yetin mecaz anlamında ilişkin yorumlara daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir ve bu yorumlar cumhurun görüşü olarak ifade edilmektedir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, X, 325.

¹³⁰ Bk. Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vîl*, IX, 351.

biyle Elmalılı'nın üstün körü zikrettiği hakikat anlamının ayet için daha münasip olduğu kanaatindeyiz.

Elmalılı, tefsirinde yer yer kelimenin irab açısından muhtemel anlamlarını izah ederken de şiire başvurur. Örneğin, Araf suresi **وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصِ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ** 130. ayetteki **السِّنِينَ** kelimesinin sene ya da şiddetli kuraklık yılı anlamında olabileceğine değindikten sonra bu kelimenin irab açısından iki veçhinin bulunduğu belirtir. Birinci vecihte bu kelimenin cemi müzekker salim gibi irap alacağını ve bu izafet durumunda da nûn'un düşeceğini ifade eden Elmalılı ayetteki kelimenin bu iraba sahip olduğunu belirtir. İkinci ihtimalde ise **النجم** ve **الدبران** kelimeleri gibi çok kullanılan bir isim olması sebebiyle nûn'un izafette kalacağını belirtir. Elmalılı, bu durumu da isim belirtmeden es-Simme b. Abdillâh el-Kuşeyrî'nin¹³¹ şu şiiri ile açıklar:

دعاني من نجد فإن سنينه

لعين بنا شيباً وشيبنا مرداً

28 | db

“Beni Necd'den çağırdı; çünkü onun kuraklık(la) dolu yılı

*İhtiyar halimizde bizimle oyun oynuyor ve gençken bizi yaşlandırıyor.*¹³²

Elmalılı'nın, alışlagelen yönteminden farklı olarak bu örnekte şiire başvurmadığı ilk anlamı tercih ettiğini görmekteyiz. Elmalılı'nın irab açısından ayeti Zemahşerî (ö. 538/1144) ile aynı doğrultuda yorumladığı görülmektedir.¹³³

2.5. Ayetin Tefsirine Zenginlik Katmak

Elmalılı ayetle doğrudan ilişkili olmasa da sıkça ayetin anlamına zenginlik katmak için şiiri kullanır. Tefsirinde naklettiği şiirlerin çoğundaki amaç da budur. Müfessirin bu bağlamda çoğunlukla Türkçe şiirlere yer vermesi ve bu şiirlerin bir kısmının şairinin bilinmemesi¹³⁴ dikkat çekicidir. Örneğin müfessir, Bakara suresi 31. ayetteki **وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ**

¹³¹ Tefsirdeki **دعاني** ifadesi divanda **دعوني** şeklindedir. *es-Simme b. Abdillâh el-Kuşeyrî hayâtuhû ve şi'ruhû*, (tahk. :) Hâlid Abdurraûf el-Cebr, Dâru'l-Menâhic, Ürdün ts. s. 78.

¹³² Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 117; Bu şiirle istişhâdlar için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XIV, 343; Âlûsî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 318; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* V, 31 v.d.

¹³³ Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 144.

¹³⁴ Bu durum şiirlerin Elmalılı'ya ait olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

“hasene” kelimesine değinmiş, hasen, hasene ve hüsnâ kelimeleri arasındaki farkı belirttikten sonra ayette, önceki insanlar gibi sadece dünyada hasene istemenin yanlışlığının belirtildiğini ifade ettikten sonra basiret sahibine yakışan tavrın her iki dünyada da istemek olduğunu belirtir ve isim belirtmeden şairi bilinmeyen şu şiiri nakleder:

Ehl-i Hakk'ın hâli lezzet, kâli lezzettir bütün.

Böyle bir hüsnün peşinden koş da mağmum olma hiç.¹³⁵

Elmalılı, Bakara suresi 274. ayetin tefsirinde *الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ* infakin önemine ve harcamalarda dengeli davranılması gerektiğine değindikten sonra, bazı insanların infakta cimri davranırken, kumar masasında ve lüks sofralarda hesapsızca para kaybettiğini ve akrabasına bir lokma vermediğini ve bu durumun toplumun çökmesi anlamına geldiğini belirttikten sonra şairi bilinmeyen şu şiiri nakleder:

Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey mağrur-i nahvet sen

Ezer bir müşt-i kudret beynini yevm-i mesarinde.

“Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey gurura aldanan sen!

Ezer bir kudret tokadı beynini sevinç gününde”¹³⁶

Müfessir, Nisâ suresi *الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ* 76. ayetin tefsirinde bazı farklılıklarla Tevfik Fikret'e ait¹³⁷ şu dizelere yer verir:

Zulmün topu var, dehşeti var, savleti varsa

Hakkın da bükülmez kolu var, kuvveti vardır.¹³⁸

Elmalılı, Sebe' suresi 12. ayetteki *وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غَدُوها شَهْرًا وَرَوَّاحَهَا شَهْرًا* ifadesini tefsir ederken şiire başvurur. Müfessir, ayette gidişi dokuz yüz gelişi de dokuz yüz kilometre olmak üzere Hz. Süleyman'ın günde bin sekiz yüz kilometre yol gidebildiğine işaret dildiğini, bu mesafeyi balon gibi bir vasıta ya da vasıtasız mı gittiği hu-

¹³⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 59.

¹³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 233.

¹³⁷ Şiirin orijinali şu şekildedir: *Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa Hakkın da bükülmez kolu dönmez yüzü vardır.* Bk. Sabiha Sertel, *Tevfik Fikret İzahlı Şiirler*, Narodna Prosueta 1968, s. 12.

¹³⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 29.

susunu sadece Allah'ın bileceğini belirttiikten sonra şu Ziya Paşa'ya ait¹³⁹ şu beyitlere yer verir:

Seyretti heva üzere denir taht-ı Süleyman

*Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde.*¹⁴⁰

Elmalılı Tûr suresi *يَتَنَزَّعُونَ فِيهَا كَأَسَا لَا لَعُو فِيهَا وَلَا تَأْتِيمُ* 23. ayetinin tefsirinin tefsiriyle ilgili olarak, “Cennetteki kadehlerden içtikten sonra saçma sapan söz söylemek ve o kadehlerin günaha sokması da yoktur” şeklindeki yorumun ardından şairi bilinmeyen şu şiire yer verir:

Hûn-i ciğerle memlû câm-ı zer olmadansa

Bî inkisârı hatır şikeste sâgar olsun.

“Ciğer kanı ile dolu altın bir kadeh gibi olmaksansa

*Gönlü hoş, kırık bir kadeh gibi olmak daha iyidir.”*¹⁴¹

30 | db

Elmalılı, Tîn suresi *لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ* 4. ayette insanın, ilahi sırların mana ve güzelliklerini toplayıp açıklayan bir varlık olduğunun anlatıldığını belirttiikten sonra Hz. Ali'ye atfedildiğini belirttiği¹⁴² şu şiirle istişhâd eder:

دواؤك فيك ولا تشعر ودواؤك منك وما تبصر

وتزعم أنك جرم صغير وفيك انطوى العالم الأكبر

“İlacın sende de farkında değilsin, derdin de sendedir görmezsin,

*Sanırsın ki sen sadece küçük bir cisimsin, oysa sende dürülmüş en büyük âlem.”*¹⁴³

Bir diğer örnekte Elmalılı, Nâs suresinde kendisinden sığınılması gereken varlıklar hakkında açıklama yaparken insanın en büyük afetinin kendi içindeki fenalık, bozukluk, imansızlık, fena temayülü, şüphencilik vesvesencilik gibi kötü huylar olduğu, bu kötü huyların

¹³⁹ Ziya Paşa, *Tercîi Bend*, s. 7.

¹⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 355.

¹⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 276.

¹⁴² Divan'da, *تزع* yerine *تسب* fiili geçmektedir. bk. Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvânu emîri'l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, (haz.:) Abdülaziz el-Kerem, yy. 1988, s. 45.

¹⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 312; bu şiirle istişhâd örnekleri için bk. Bursevî, İsmail Hakkı *Tefsîru rûhi'l-beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts. VIII, 241; Mustafa Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şirketü Mektebe, Mısır 1946, XXIII, 146, v.d.

insan için son derece zararlı olduğunu ifade etmek için şairi bilinmeyen¹⁴⁴ şu şiirle istişhâd eder:

Mecrûhu sanma cerh-i mücerreddir öldüren,

Âfât-ı bâtinîyyedir aslı musibetin.

“Yaralıyı, yalnız yaranın öldürdüğünü zannetme.

Musibetin aslı, batınî afetlerdir.”¹⁴⁵

Elmalılı, yer yer tasavvufî yorumlara kaynaklık teşkil etmesi yönüyle de şiirle istişhâd eder. Müfessir, Hâkka suresi 16. ve 17. ayetlerde zikredilen arş ve onu taşıyan sekiz melek ile ilgili olarak tasavvufî bir açılım olması gayesiyle Muhyiddin Arabî (ö. 638/1240)'nin *Fütuhât-ı Mekkiyye* adlı eserinden¹⁴⁶ naklettiğini belirttiği ve tercümesini yaptığı uzun bir şiirin yanı sıra¹⁴⁷ özellikle şu örnek müfessirin tasavvufî bakış açısını yansıtmaya açısından ilginçtir. Elmalılı, Kadir suresinin tefsirinde, Âlûsî'den¹⁴⁸ nakille mutasavvıfların ıstılahında Kadir gecesinin Allah yolunu tutan kişinin tecelliye ereceği gece olduğu şeklindeki yoruma yer verdikten sonra İbn Fârid'in¹⁴⁹,

وكلُّ الليالى ليلة القدر إن دنث كما كلُّ أيام اللقا يوم الجمعة

Eğer o sevgili yaklaşırsa bütün geceler Kadir gecesidir,

Nasıl ki bütün kavuşma günleri Cuma günüdür.”

dizelerine yer verir. Müfessirin bu şiirin ardından “Şeyhin bu beytinde Cuma gününün Kadir gecesinden daha faziletli olduğu görüşüne de işaret vardır.”¹⁵⁰ ifadesine yer vermesi, surede Kadir gecesinin bin yıldan hayırlı olduğu belirtilmesine rağmen ve de ancak nakille bilinecek bir hususta şiirden dayanak göstermesi ilginçtir.

¹⁴⁴ Şengün, “Hak Dini Kur'an Dili Adlı Tefsirindeki Türkçe Şiirlerin Değerlendirilmesi”, s. 181, (118. dipnot).

¹⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, X, 187.

¹⁴⁶ Bk. İbn Arabî, Ebubekr Muhyiddin Muhammed b. Ali, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, (tahk.:) Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts. ss. 225-226.

¹⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 309-310.

¹⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XV, 423.

¹⁴⁹ İbn Fârid, Ebû Hafs Ömer, *Dîvânu İbni'l-Fârid*, Dâru's-Sadr, Beyrut ts. s. 80.

¹⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 350; ayr. bk. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VIII, 241.

Örnekler incelendiğinde Elmalılı'nın toplumsal ve ahlâkî mesaj vermek istediği ya da işârî olarak yorumladığı ayetlerin tefsirinde zenginlik katmak amacıyla şiire başvurduğu görülmektedir.

2.6. Ayetteki Nükteye İşaret Etmek

Hak Dini tefsirinden önce sadece Âlûsî'nin tefsirinde rastladığımız bir metot olarak Elmalılı'nın ayetteki bir inceliğe işaret etmek için şiire de başvurduğu görülmektedir. Örneğin Araf suresi 157. ayetteki *الَّذِينَ يَشْعُرُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ* ifadesinde Rasulullah'ın ümmî vasfının ön plana çıkarılmasında nükte bulunduğunu belirten müfessir, ayetteki bu ifadenin "O, risaleti ve nübüvveti açık olan mucize sahibi bir peygamber" demekten daha açık ve seçik belagat örneği sergilediğini ifade eder. Bu vasfın her türlü şüpheyi ortadan kaldırmak ve doğrudan Allah tarafından gönderildiğini ifade etmek için kullanıldığını ifade eden Elmalılı bu nükteyi Fuzûlî'nin beyitlerini takdim tehir yaptığı şu şiiriyle¹⁵¹ destekler:

Bâki mucizeler ne hacet vâsf-ı hak ispatına,

*Cahil iken el, senin ilmin yeter burhan sana.*¹⁵²

Müfessir, Ra'd suresi 28. ayette *أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ* belirtilen kalplerle bir sonraki ayette *الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ* ifadesi arasında iki nükte bulunduğunu, ilk olarak ayette insanın aslen kalpten müteşekkil bir varlık olduğuna işaret edildiğini belirtir ve bu anlamı Ebu'l-Feth el-Bustî'nin¹⁵³ şu şiiriyle destekler:

أقبل عل النفس واستكمل فضائلها

فأنت بالروح لا بالجسم إنسان

Nefsine dikkat et ve faziletlerini ikmal et.

*Çünkü sen ruh ile insansın cisim ile değil.*¹⁵⁴

Elmalılı, ikinci olarak ayetler arasındaki münasebetten, özellikleri iman ve salih amel olan temiz kalpli insanların bütün toplumla-

¹⁵¹ Fuzûlî, *Dîvan*, ss.32-33; Şiirin orijinali şöyledir: *Câhil iken il kemâl-i ilm bes bürhan sanaBâki-i Mu'ciz ne hâcet dîn-i Hak isbâtına*

¹⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 146.

¹⁵³ Ebu'l-Feth el-Bustî, *Dîvânü Ebi'l-Feth el-Bustî*, (tahk.:) Veriyye el-Hatîb v.d. Dimeşk 1989, s. 183.

¹⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 147; müfessirin tefsirde bu şiirle aynı amaçla yaptığı diğer istişhâd için bk. Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 87. Elmalılı'nın aynı şiirle istiazenin önemini vurgulamak için istişhâd ettiği görülmektedir. Elmalılı, *Hak Dini*, X, 175.

rın ve kâinatın kalbi sayıldıklarını ifade ederek dair işari bir yorum yapar¹⁵⁵

Müfessir bazen hurufî yorumları desteklemek için de şiire başvurur. Örneğin tekrarsız sayıldığında Fatiha ve Nâs surelerinin harflerinin sayısının yirmi iki olduğu ve bu sayının Kur'an'ın toplam nüzul sürecine işaret ettiği şeklindeki Âlûsî'nin yorumuna¹⁵⁶ bîgâne kalamayan Elmalılı, bu tarz tesadüflerde kesin bir bilgi ifade etmese de bir hikmet ve mananın bulunduğunu, müteşabihat sayılan bu gibi nüktelerin, muhkemlerin tersine yorumlanması durumunda Hurufilik yoluyla Batınîliğe düşme tehlikesine dikkat çektikten sonra Kur'an'da bu gibi ehline malum parıltı ve ışıltıların olacağını belirtir. Ardından Kur'an'ın başının (Besmeledeki) bâ, sonunun ise sîn ile bitmesinden hareketle bâ harfinin Farsça'da "yeter" anlamındaki "bes", sîn harfinin ise "kâfi" anlamını akla getirdiğini ve bu anlamı Enâm suresi 38. ile Ankebût suresi 51. ayetin desteklediği şeklindeki yorumun hoş olduğunu belirttikten sonra tercümesini de yaptığı aşağıdaki Farsça beytin bu anlam için söylendiğini ifade eder:

أَوَّلُ وَاخِرُ قُرْآنٍ زَجَّةٌ آمِدٌ بِاسِينٍ يَعْنِي اَنْدَرُ دُو جِهَانِ رَهْبِرِ مَا قُرْآنٍ بِس

"Evvel-ü âhir-i Kur'an niye bâ sîn geldi?

Yani rehber iki âlemde bize Kur'an bes."

"Kur'an'ın ilk harfi bâ, son harfi neden bâ geldi?

Her iki âlemde bize Kur'an'ın yeterli olduğunu belirtmek için."¹⁵⁷

Örneklerde de görüldüğü üzere Elmalılı'nın "nükte" olarak nitelediği yorumlar daha çok ayetin kesinlik ifade etmeyen belâğî, işârî ve hurufî teviline karşılık gelmektedir. İki Osmanlı dönemi müfessiri Âlûsî ile Elmalılı'nın tefsirlerinde bu tarz yorumların yer alması Osmanlı tefsir kültürünü yansıtmaya açısından da önemlidir.

2.7. Bir Mezhebin Görüşünü Desteklemek

Ehli Sünnet anlayışına uygun bir tefsir yazdığını belirten Elmalılı'nın¹⁵⁸ eserinde sünnî bakış açısını ön plana çıkarmak gayretin-

¹⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 147.

¹⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XV, 527.

¹⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, X, 194; bu şiirle Âlûsî de istişhâd eder. Bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XV, 527.

¹⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 12.

dedir.¹⁵⁹ Bunun için bazen şiirden de istifade eder. Örneğin Araf suresi 54. ayetteki *على العرش ثم استوى* ifadesini açıklarken bu konuda selef ve müteahhirün âlimlerinin farklı düşündüğünü, selef ulemasının bu ifadeyi Allah'ın zaman ve mekândan münezzehe olduğunu kabul etmekle birlikte bu sıfatın tafsilatına dalarak tevil etmediğini, nefislerine uymakla itham ettiği müteahhirun ulemasının ise selefin hilafına bu ayeti Allah hakkında teccîm ve ittihat şüphesi oluşturmak amacıyla tevil ettiğini belirtir. Bu konuda selefin metodunun doğru olduğunu, Ehlisünnetin de bu görüşte olduğunu belirttikten sonra isim belirtmeden şu şiiri nakleder:

و رب العرش فوق العرش لكن بلا وصف التمكن يا ابن خالى

“Ey dayım oğlu, Arş'ın Rabbi Arş'ın üstündedir, fakat yerleşme vasfı olmadan.”¹⁶⁰

Elmalılı'nın mezhep görüşünü desteklemek için bir şiir ile istiḥâd etmesi, onun da kendinden önceki bazı müfessirler gibi¹⁶¹ tefsirde mezhebi tutumlarından sıyrılmadığını göstermektedir.

2.8. Yanlış Bulduğu Bir Yorumu Eleştirmek

Elmalılı, yer yer yanlış bulduğu bir yorumu eleştirmek için şiiri kullanır. Örneğin İsrâ suresi 1. ayette bahsi geçen Hz. Peygamberin isrâsını bazı müfessirlerin gökcisimlerinin hareketlerindeki süratlerinden yola çıkarak bilimsel açıdan akla yakınlaştırma gayretinde olduklarını, Allah'ın mucizesi olan bu olayın bilimsel olarak açıklanmasının mümkün olmadığını ifade etmek için şairlerinin ismini vermeden ilki Kâzım el-Ezrî el-Bağdâdî'ye ait¹⁶² ikincisi de Bîdil Dihlevî (ö. 1721)ye ait olduğu anlaşılan¹⁶³ Arapça ve Farsça iki şiir nakleder.

جز بحزوى فتمَّ عالمٌ لطيف

من بقايا أجداسه الأرواح

Huzvâ'yı geç orada latîf bir âlem vardır ki

¹⁵⁹ Bk. Elmalılı, *Hak Dini*, I, 165, 196; III, 171; IV, 101; VII, 302-304; VIII, 179-180.

¹⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 54.

¹⁶¹ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 156; Ebû Hayyân, *el-Bahrul-muhît*, V, 444; Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, V, 181.

¹⁶² Abdülkadir Bayam, “Hak Dini Kuran Dilindeki Arapça Şiirlerin Temel Kaynaklarla Mukayesesi (I)”, *Bilimname*, XVIII, 2010/I, s. 151.

¹⁶³ Şiirdeki “Bî-dil” ifadesinden Bîdil ed-Dihlevî'ye ait olduğu anlaşılan şiire, şairin eserinde rastlayamadık.

Ruhlar onun cesetlerinin kalıntılarıdır.”

قصه بیرنک معراج ازمین بی دل مپرس
قطره دریاگشت و پیغمبر نمیدانم چه شد

“Renk âleminden soyut olan Mirac kıssasını ben bî-dile; yani aşka dalmış, bayılmış olan bana sorma,

Damla deniz oldu, yani ben bir damla iken deniz oldum. Bilmem ki Peygamber ne oldu?”¹⁶⁴

Elmalılı, Fil suresinde Muhammed Abduh’un ebabil kuşlarının, mikrop taşıyan sinekler olabileceği şeklindeki yorumunu¹⁶⁵ Kur’an’ın indiği dönemde Arapların bu anlamı bilmemeleri sebebiyle yanlış bulur ve Abduh’un bu yorumla eserindeki faydalı bilgileri kıymetten düşürmesi sebebiyle kendisine acıdığını belirtir ve ayeti bu şekilde tevil edenleri şairi belli olmayan şu şiirle eleştirir:

Düşman kadar olsun siper et suret-i hakkı,
Ey dost Hüseyin olmaz isen bari Yezid ol!¹⁶⁶

db | 35

Elmalılı yer yer gereksiz bulduğu tartışmaları eleştirmek için de şiire başvurur. Asr suresinin tefsirinde felsefeci ve kelamcılarının zamanın varlığı, yokluğu ve mahiyeti ile ilgiler tartışmaları gereksiz bularak üstü örtük biçimde kendisine ait olan¹⁶⁷ şu şiirle eleştirir:

Mâzî hayal, manzarı âtî henüz adem,
Hal oynatır şuurumu bilmem nedir bu dem?
Bir an imiş meâli kitâbı vücudumun
Ömrüm şu gamgüârım olan satrı mürtesem
Müfessir ardından şairi bilinmeyen şu şiiri nakleder:
وأرى الزمان سفينة تجري بنا نحو المنون ولا نرى حركاته
Zamanı bir gibi görüyorum, bizimle ölüme doğru
Akıp gidiyor, fakat hareketlerini göremiyoruz.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 281.

¹⁶⁵ Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz-i Amme*, Matbaatu Mısır, 1341, s. 158.

¹⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 482.

¹⁶⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 787.

¹⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 424.

Bu örneklere bakıldığında tefsirinde yer yer ayetlerin bilimsel yorumlara yer veren Elmalılı'nın¹⁶⁹, mucizelerin aklileştirilmesi konusuna sıcak bakmadığı¹⁷⁰ bu tarz yorumlarla, tefsirdeki gereksiz tartışmaları hem ilmî hem de edebî yöntemlerle eleştirdiği görülmektedir.

2.9. Ayet Hakkında Akla İlk Gelen Anlamın Yanlışlığını Belirtmek

Elmalılı yer yer ayetteki bir kelimeye ilişkin akla ilk gelen anlamın değil, farklı bir anlamın kastedildiğini belirtmek amacıyla da şiirle istiḥâd etmektedir. Örneğin Mülk suresi 15. ayetteki **هُوَ ذَلُولًا** ifadesindeki **ذَلُولًا** kelimesiyle hakaret ve zorluk anlamının değil kolaylık, yumuşaklık, uygunluk ve uysallık manasının kastedildiğini, bir şeyin zelül olmakla birlikte şerefli olabileceğini, dolayısıyla tevazuun aynı zamanda bir şeref olduğunu belirttikten sonra bu anlamı desteklemek için isim vermeden Bağdatlı Rûhî'ye ait¹⁷¹ şu beyitleri nakleder:

36| db

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âli.

Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir.

“Toprak ol ki Allah dereceni yükseltsin,

*Kim ayağın tozu olursa o âlemin baş tacıdır.”*¹⁷²

Bu örnek Elmalılı'nın ayetlerdeki kelimelerin anlamına ilişkin inceliklere ve şiire olan vukufiyetini bir kez daha göstermektedir.

2.10. Tefsir Usulüne İlişkin Bir Konuda Bilgi Vermek

Elmalılı ayetlerin anlaşılmasına ilişkin şiire başvurduğu gibi yer yer tefsir usulüne ilişkin konularda bilgi vermek amaçlı da şiirle istiḥâd eder. Şiirle istiḥâd açısından Elmalılı'yı kendinden önceki müfessirlerden ayıran bir diğer husus da budur. Müfessir, Kur'an'ın harfi tercümenin mümkün olmadığını ifade etmek için nesir olarak tercüme ettiği de Fuzûlî'nin¹⁷³ şu şiiri ile istiḥâd eder:

تبت يدا كاتب لو لاه ما خربت

¹⁶⁹ Elmalılı'nın bilimsel tefsir örnekleri için bk. Mesut Okumuş, “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 51, sayı: 3, 2015, ss. 93-101.

¹⁷⁰ Ayr. bk. Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 469-471.

¹⁷¹ Bağdatlı Ruhi, *Külliyât-ı eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul, 1287, s. 75.

¹⁷² Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 232.

¹⁷³ Fuzûlî, *Külliyâtı divâni'l-Fuzûlî*, Hurşid Matbaası, ts. 14, s. 7.

معمورت أسست بالعلم والأدب
أردى من الخمر فى إفساد نسخته
تستظهر العيب تغييراً من العنب

“Elleri kurusun o kâtibin ki, eğer o olmasaydı ilim ve edebiyatla kurulan hiçbir mamur yer harap olmazdı.”

Yazdığını bozmakta şaraptan daha kötüdür. **عنب** (Üzüm) kelimesinde bir değiştirme yaparak **عيب** (kusur) ortaya çıkarmak ister.”

Elmalılı ardından es-Sâhib b. Abbâd'ın¹⁷⁴ şu beytini nakleder:

رقت الزجاج و رقت الخمر فتشابهها و تشاكل الأمر¹⁷⁵

“Kadeh de şarap da inceldi

Sonunda birbirilerine o kadar benzediler ki iş karıştı.”

Elmalılı, ardından şiirin tercümesinin de ebedî olduğunu ancak; manayı ifade etme seviyesi bakımından şairinin tercümesinde bile anlam derinliğinin kaybolduğunu belirterek Kur'an'ın birebir tercümesinin yapılamayacağını anlatmaya çalışır.¹⁷⁶ Kur'an'ın tercümesinin imkânsızlığı ile korunmuşluğunu ifade etmek için şairi bilinmeyen şu şiir ile de istişhâd eder:

Bıkr-i fikri kâinatın çâk çâk oldu; fakat

Perde-i ismette kaldı mânii Kur'an henüz.¹⁷⁷

“Kâinatın bâkir fikirleri parça parça oldu; fakat

Kur'an'ın manaları koruma perdesinde kalmaya devam etmekte.”

Elmalılı'nın Kur'an'ın tercüme edilmesinin mümkün olmadığı hususunda Türkçe ve Arapça üç şiirle istişhâd etmesi hem yaşadığı dönemdeki Türkçe Kur'an tartışmalarını hem de Elmalılı'nın bu tartışmalar karşısındaki tavrını yansıtmaya bakımından önemlidir.

Bir diğer örnek olarak Elmalılı, Muavvizeteyn olarak da isimlendirilen Felâk ve Nâs surelerinin Mekkîliği ve Medenîliğini tespit etmek amacıyla şiire başvurur. Müfessir, bu iki surenin nerede indi-

¹⁷⁴ Sahib b. Abbâd, *Divanu's-Sahib b. Abbâd*, şerh: İbrahim Şemseddin, Beyrut 2001, s. 110.

¹⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 35.

¹⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, I, ss. 4-5.

¹⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 64.

ği konusunun ihtilaflı olduğunu belirtmek amacıyla Suyûtî (ö. 911/1505)'den nakille¹⁷⁸ Ebu'l-Hasen b. Hassar'ın şiiriyle istişhâd eder. Şiirde önce nerede indikleri kesin olan surelere, daha sonra da ihtilaflı olanlarına yer verilmiştir. Bu iki sure de ihtilaflı sureler arasında sayılmıştır. Biz bu şiirin sadece konumuzla ilgili bölümüne yer vereceğiz.

وَعَوْنَتَانِ تَرُدُّ الْبَأْسَ بِالْقَدْرِ

وَذَا الَّذِي اخْتَلَفَتْ فِيهِ الرِّوَاةُ

“Muavvizeteyn (Felâk ve Nâs sureleri) Allah'ın takdiriyle sıkıntıları def eder.

İşte bunlar ravilerin hakkında ihtilaf ettikleri surelerdir.”¹⁷⁹

Şiirin ardından Elmalılı, Suyûtî'den bu iki surenin Medenî olduğu görüşünün tercih edildiğini bilgisini nakletmekle birlikte bu rivayetlerin haberi vâhid olduğuna değinir ve bir tercihte bulunmaz. Müfessir, surelerin nerede indiğine ilişkin farklı rivayetleri değerlendirirken şiire başvurmasıyla bu alana yeni bir ufuk getirmiştir.

3. Sonuç

Kur'an tefsirinde başvurulan yöntemden birisi olarak şiirle istişhâdın geçmişi sahabe dönemine kadar uzanmaktadır. Başlangıçta Kur'an'daki garip kelimelerin izahında başvurulan bu yöntem, Abdullah b. Abbas'ın konuya ilişkin tavsiye ve uygulamaları sonrasında tefsirlerde farklı amaçlarla başvurulmakla birlikte, yaygın olarak Arapça tefsirlerde rastlanılmaktadır.

Türkçe tefsirlerde şiirle istişhâda rastlanılmakla birlikte bu yöntem Arapça tefsirler kadar başvurulmadığı görülmektedir. Türk müfessirler arasında şiirle istişhâda en çok Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet döneminde yaşamış bir müfessir olan Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinde başvurulduğu görülmektedir.

İslami ilimlerin birçoğunda olduğu gibi şiir konusunda da birikime sahip olan Elmalılı, kendinden önceki müfessirler gibi, ayetlerdeki kelimenin kullanımını hakkında bilgi vermek, ayetin tefsirini

¹⁷⁸ Şiir için bk. Suyûtî, *el-İtkân*, ss. 58-59.

¹⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, X, 129.

desteklemek, ayetin muhtemel anlamlarına değinmek, tefsire zenginlik katmak, bir mezhebin görüşünü desteklemek, yanlış bulduğu yorumu eleştirmek için başvurmakla birlikte en çok garip kelimelerin izahında ve yapılan yorumu desteklemek amacıyla şiire başvurur. Bununla birlikte şiirleri toplumsal ve ahlaki mesajlar vermek amacıyla kullandığı da görülmektedir.

Hak Dini tefsirindeki Türkçe şiirler yöntem açısından incelendiğinde Elmalılı'nın diğer tefsirlerde olduğu gibi bu şiirlerle çoğunlukla ayetin tefsirini desteklemek ya da yoruma zenginlik katmak amacıyla istişhâd ettiği görülür. Elmalılı'nın Türkçe şiirle istişhâd açısından tefsire kattığı yenilik ayetteki bir nükteye işaret etmek amacıyla bu yöneme başvurması, Arapça tefsirlerde rastlanmayan şekilde eserin hâtimesinde şiirin dua maksatlı kullanılmasıdır.¹⁸⁰ Elmalılı'nın "nükte" olarak nitelediği ve ayetlerin belâğî, işârî ve hurûfî teviline yönelik yorumlarında Âlûsî ile aynı çizgiyi takip etmesi Osmanlı tefsir kültürünün şiirle istişhâda olan etkisini yansıtması açısından da önemlidir. Bunun yanı sıra Elmalılı'nın birkaç defa tercümenin imkânsızlığını ifade etmek amacıyla Türkçe şiirle istişhâdda bulunması müfessirin yaşadığı dönemdeki Türkçe Kur'an tartışmalarını ve kendisinin bu düşünce karşısında takındığı tavrı göstermesi açısından da önemlidir.

Müfessir eserinde ağırlıklı olarak Arapça şiirlerle istişhâd etmekle birlikte mensup olduğu kültürdeki Arapça, Farsça ve Türkçe'nin harmanlanmasıyla oluşmuş dil yapısı sayesinde tefsirinde bu üç dilde yazılmış şiire yer vermiştir. Elmalılı, Osmanlı şairlerinden Fuzûlî, Süleyman Çelebi, Bağdatlı Ruhî, Nâilî'yi kadîm gibi şairlerin şiirlerinin yanı sıra aynı dönemde yaşadığı Ziya Paşa, Mehmet Âkif Ersoy, Namık Kemal gibi Türk şairlerin şiirleriyle de istişhâd ederek Türk kültürünü tefsirine yansıtması açısından önemli bir yeniliğe imza atmıştır.

Cahiliye döneminden yaşadığı döneme uzanan geniş bir süreçte çok sayıda şairin şiirinden istifade eden Elmalılı yer yer isim belirtmeden kendi şiirleriyle de istişhâdda bulunur. Müfessirin tefsirinde bazı şiirlerle birden fazla yerde istişhâd etmesinin yanı sıra bazı şiirlerin metinleri üzerinde de tasarrufta bulunduğu ve de bazı Arapça şiirleri de Türkçeye aktardığı görülmektedir. Müfessirin istişhâd ettiği bazı şiirlerin şairleri ise tespit edilememiştir.

¹⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, X, 196

Elmalılı'nın, şiirleri nakledeken çoğunlukla eser ve şair ismi belirtmemesi, belirttiklerinin de önceki tefsirlerde ismi geçenler olması, özellikle Arapça şiirlerin birçoğunun Arapça tefsirlerde de kullanılmış olması ve de bazen bu şiirlerin tefsirlerden nakledilmiş olması onun bu şiirleri şairlerin divanlarından ziyade tefsirlerden naklettiği düşüncesini güçlendirmektedir. Eserde az da olsa ilk defa *Hak Dini* tefsirinde istişhâd edilen şiirler bulunsa da bu şiirlerin sayısı istişhâd edilen Arapça şiirler yönüyle *Hak Dini* tefsirini orijinal kılmaya yetmez. Bu durum bizleri eserde Elmalılı'nın tamamen kendinden önceki tefsirleri taklit ettiği düşüncesine de sevk etmemelidir. Aynı sureler açısından farklı tefsirlerle karşılaştırıldığında *Hak Dini* tefsirinde farklı şairlerin şiirlerinden yararlandığı, yer yer aynı şiirlerle farklı ayetler için farklı amaçlarla istişhâd edildiği görülmektedir. Eserde az da olsa tefsir usulü ve tasavvuf eserlerinden de şiirler nakledilmiş olması müfessirin şiirle istişhâd konusunda karma bir yöntem takip ettiğini göstermektedir.

40 | db

Ayetleri yorumlarken yer yer şiiri esas kabul ederek, naklî bir delile dayanmaksızın Kur'an'da açıkça belirtilen bir konunun hilafına işârî anlamlar çıkarması, ayetin siyakına dikkat etmemesi, önceki görüşlerin etkisinde kalmasının etkisiyle bir karine olmadan hakiki anlamı terk edip mecazi anlama odaklanması, kelimenin sadece bir anlamını ön plana çıkarma gayreti içerisine girmesi Elmalılı'nın şiirdeki uzmanlığına gölge düşürmektedir.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübarek, *Divanu'l-İmâmi'l-Mücâhid b. Mübarek*, (cem ve tahk. :) Mücahid Mustafa Behcet, Riyad 1432.
- Ali b. Ebî Tâlib, *Divânu emîri'l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, (haz. :) Abdülaziz el-Kerem, yy. 1988.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (tahk. :) Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty. Antere b. Şeddâd, *Divânu Antere b. Şeddâd*, şerh: Hamdû Tammâs, Dâru'l-Marife, Beyrut 2004.
- Bağdathî Ruhi, *Külliyât-ı eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul 1287.
- Bayam, Abdülkadir, "Hak Dini Kuran Dilindeki Arapça Şiirlerin Temel Kaynaklarla Mukayesesi (I)", *Bilimname*, XVIII, 2010/1, ss. 133-165.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, Ravza Yay. İstanbul 2015.
- Bursevî, İsmail Hakî *Tefsîru rûhi'l-beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay. Ankara 2005.
- Cerîr b. Atiyye, *Divânu Cerîr*, Dâru Beyrût, Beyrut 1986.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmail, *es-Sihâh Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (tahk.:) Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlm il'î-Melâyin, Beyrut 1987.
- ed-Dabbî, Ebu'l-Abbas Mufaddal Muhammed, *Dîvânu'l-mufaddaliyyât*, şerh: Ebu'l-Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî, Beyrut 1920.
- Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire 1965.
- Ebu'l-Feth el-Bustî, *Dîvânu Ebi'l-Feth el-Bustî*, (tahk.:) Veriyye el-Hatîb v.d. Dimeşk 1989.
- Ebû Hayyân Endelûsî, *el-Bahru'l muhît*, (tahk.:) Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad.:) İsmail Karaçam v.d. Azim Dağıtım, İstanbul ts.
- Eroğlu, Ali, "Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medarik", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 11, Erzurum 1995, ss. 326-358.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, (haz.:) Rıdvanoğlu, Erhan Yay. İstanbul, ts.
- Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, (haz.:) Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay. ts.
- _____ *Külliyâtı dîvânî'l-Fuzûlî*, Hurşid Matbaası, ts.
- el-Hansâ, *Dîvânu'l-Hansâ*, şerh: Hamdû Tammâs, Dâru'l-Marife, Beyrut 2004.
- İbn Arabî, Ebubekr Muhyiddin Muhammed b. Ali, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, (tahk.:) Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Fând, Ebû Hafs Ömer, *Dîvânu İbni'l-Fârîd*, Dâru's-Sadr, Beyrut ts.
- İbn Hişam, Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tahk.:) Taha Abdurraûf Sa'd, Şirketü't-Tibâa, ts.
- İmriü'l-Kays b. Hucr, *Dîvânu İmriü'l-Kays*, (tahk.:) Abdurrahman el-Mustâvî, Dâru'l-Marife, Kahire 2004.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed, Mehâsinü't-te'vîl, (tahk.:) Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418.
- Keçecizade Muhammed İzzet, *Divan-ı İzzet Bey*, yy. ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, (tahk.:) Hişam Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- Küseyyir Azze, *Dîvânu Küseyyir Azze*, şerh: Mecîd Tarâd, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1993.
- Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvânu Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, Dâru's-Sadr, Beyrut ts.
- Leylâ el-Ahyeliyye, *Dîvânu Leylâ el-Ahyeliyye*, (cem ve tahk.:) Halil İbrahim el-Atiyye vd. yy. ts.
- Mâverdü, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-u'yûn -Tefsîru'l-Mâverdü-*, (tahk.:) es-Seyyid b. Abdilmaksûr, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Mesut Okumuş, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 51, sayı: 3, 2015, ss. 79-103.
- Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz-i Amme*, Matbaatu Mısır, 1341.
- Mustafa Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şirketü Mektebe, Mısır 1946.
- Muzhirî, Muhammed Senâullah, *et-Tefsîru'l-muzhirî*, (tahk.:) Gulam Nebî et-Tûnusî, Mektebetü'r-Rüşdiyye, Tunus 1412.
- Nâbiğâ ez-Zübyânî, *Dîvânu Nâbiğâ ez-Zübyânî*, şerh, Abbâs Abdüssâtir, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Öğmüş, Harun, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri -II./VIII. Asır Çerçevesinde-*, İsam Yay. İstanbul 2010.
- Râî Numeyrî, *Dîvânu'r-Râî en-Numeyrî*, (tahk.:) Reinhard Weipert, Beyrut 1980.
- Râzî, Fahrettin Muhammed b. Ömer, Mefâtihu'l-ğayb, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru-Kur'ânî'l-Hakîm*, (Tefsîu'l-menâr), Dâru'l-Menâr, Kahire 1947.
- Sahib b. Abbâd, *Divanu's-Sahib b. Abbâd*, şerh: İbrahim Şemseddin, Beyrut, 2001.

- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, (tahk.:) Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Sertel, Sabiha, *Tevfik Fikret İzahlı Şiirler*, Narodna Prosueta 1968.
- es-Summe b. Abdillâh el-Kuşeyrî hayâtuhû ve şî'ruhû*, (tahk.:) Hâlid Abdurraûf el-Cebr, Dâru'l-Menâhic, Ürdün ts.
- Subaşı, Hüsrev, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4-6 Eylül 1991, Diyanet İşleri Bşk. Yay. Ankara 1993.
- Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr, *el-İtkân fî 'ulumi'l-Kur'ân*, Merkezi Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, ts.
- Şengün, Necdet, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Adlı Tefsirindeki Türkçe Şiirlerin Değerlendirilmesi", *İstem*, yıl: 5, sayı: 9, ss. 165-187.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1414.
- Taberî, Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, (tahk.:) Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Zeccâc, Ebû İshâk b. İbrahim, *Me'ani'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (tahk.:) Abdülcelîl Abduh Şiblî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve u'yûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1407.
- Zibkikân b. Bedr, *Şi'ru Zibkikân b. Bedr*, (tahk.:) Suûd Mahmûd Abdülcâbir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- Ziya Paşa, *Tercîi Bend ve Terkîbi Bend*, Ahmed Kâmil ve Şerîki Matbaası, 1928.
- Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (tahk.:) Ali Hasan Fâûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

